

Putovanja kroz dualnost prostora slike

Šabić, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:215:259108>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI
NASTAVNIČKI ODSJEK

DIPLOMSKI RAD

Putovanja kroz dualnost prostora slike

Studijski program: Diplomski sveučilišni studij Likovna kultura, smjer: nastavnički

Predmet: Slikarstvo

Studentica: Petra Šabić

MB: D-447/N

Mentorica: izv. prof. art. Gordana Bakić Vlahov

Suradnik: as. prof. Marko Tadić

Zagreb, rujan 2019.

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Petra Šabić, diplomantica na Nastavničkom smjeru diplomskoga studija Likovne kulture na Akademiji likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Putovanja kroz dualnost prostora slike“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu,

Vlastoručni potpis

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Između fizičke membrane i opipljivosti doživljenog	3
3. Rastvaranje slojevitosti slike	7
4. Iskustvo kretanja unutar slike – slika kao labirint	14
5. Prezentacija diplomskog rada	19
6. Zaključak	20
7. Prilozi.....	21
7.1. Katalog izložbe.....	21
7.2. Fotografije postava izložbe	24
8. Popis literature.....	31

1. Uvod

Ispod tkiva slike, ispod membrane koju čini platno te unutar četiri ravnine kojima je omeđena površina djela, događa se proces istovjetan bio-fizio-psihološkom nasljeđu čovječanstva u kojemu se sinteza između nesvjesnih i svjesnih utjecaja te instinktivnih i duhovnih snaga susreću, razbijaju i usklađuju unutar čovjeka.¹ Sadržaju ovoga rada, zajedno sa djelima koji čine njegovu vizualnu materijalizaciju, a predstavljeni su u kontekstu izložbe *Guste praznine* u prostorima Galerije Studentskog Centra², prethodio je niz spoznajnih procesa koji su objedinjeni u misli kako se u umjetnosti kognitivno promišljanje te rad i praksa neprestano nadopunjuju kako bi onome koji stvara omogućili prijelaz iz različitih misaonih sfera u njihovu potvrdu putem umjetnosti. Uravnoteženje stvaralačkog procesa i unutarnjeg razvoja poprima svoju vizualnu dimenziju kroz naizgled nasumično stvorene elemente koji su posljedica refleksivnog odnosa prema sebi. Kretanja unutarnjih stanja uvjetuju njihova značenja, a sadržajnost stanja moguće je objasniti kroz sustavno povezivanje misli u koncept vlastite istine. Čovjek kroz stvaranje uspostavlja dijalog sa nevidljivim i intuitivnim u sebi, na određenoj svjesnoj ili nesvjesnoj razini, stoga magijsko u stvaranju jednako je magijskom u igri, a očituje se u spoznaji vlastite dualnosti.

¹ Usp. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Rječnik simbola, Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*; Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1987., str. V – VI.

² Izložba diplomskih radova u sklopu projekta *Oni dolaze...*, dostupno na: <http://www.sczg.unizg.hr/kultura/program/oni-dolazepetra-sabic-guste-praznine-izlozba/> (pregledano 16. rujna 2019.)

Slika 1. Detalj sa slike „Quintessence“ (2019.),
kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 165 cm.

2. Između fizičke membrane i opipljivosti doživljenog

Stvaranje umjetnosti kao fenomen nadilazi i vrijeme i prostor iz čega proizlazi kako je umjetnost nadvremenska i nadprostorna te zapravo nadilazi samog čovjeka kao konačno biće unutar određenog vremena i prostora, stoga prema riječima starih Latina, umjetnost jest *aeterna* ili vječna,³ a prema Boeciju »vječnost je istodobno i savršeno posjedovanje postojanja bez završetka« (*De consolatione*).⁴ Umjetnost je, u jednoj od svojih dimenzija, posebice onoj koja se tiče same stvaralačke akcije, izravna posljedica svijesti, a dalje i određena iluzija najvišeg ranga⁵. G. W. F. Hegel je naveo kako apsolutna potreba čovjeka da se bavi umjetnošću proizlazi iz određenja čovjeka kao mislenog bića.⁶ Svim oblicima ljudskog duhovnog stvaralaštva prethodi razmišljanje i traganje za istinom i smislom bitka svijeta, a otkrivanje te istine moguće je tek uz uspostavu dijaloga u odnosu sa umjetničkim djelom.⁷ U vlastitoj komunikaciji sa radom, misaoni proces iznosim upisujući zrcalno ispisane riječi, sintagme, alegorije i rečenice u kojima bilježim pojmove čija značenja ogledaju trenutačne misli, osjećaje i stanja te se koristim vizualnim bilješkama u obliku crteža koji se pojavljuju u slojevima crne boje. Vizualne bilješke na platnima jesu svojevrsni piktogrami (lat. *pictus*: naslikan),⁸ jer predstavljaju sliku nekog predmeta kao simbola određenog pojma odnosno riječi. Pravac tumačenja pojedinog motiva proteže se u različitim smjerovima od kojih se neki pojavljuju u obliku univerzalnih simbola za planete Sunčevog sustava ili simbola četiri elementa prisutnih u prirodi: vode, zraka, zemlje i vatre. Kombinacije simbola elemenata ogledaju njihovu složenost, raznolikost i neprestanu evoluciju u tumačenjima. Slikovne znakove koji nastaju na membranama platna moguće je opisati parafrazirajući C. G. Junga (1875. – 1961.) iz čega proizlazi kako oni jesu *proizvod prirode*.⁹ U ovom kontekstu – unutarnje prirode, simptomi postojanja i pokušaji iskazivanja nečega sasvim nepoznatog, ponekad nerazumljivog, ali u svakom smislu psihološki uvjetovanog. Mehanizam na koji umjetnost djeluje, kako na onoga koji aktivno stvara tako i na onoga koji prima vizualnu informaciju, podsjeća na mehanizam djelovanja fantazije (lat. *fantasia*, *phantasia* < grč. *φαντασία*: predodžba, priviđenje)¹⁰, pri čemu je cilj poticanje

³ Usp. Dafne Vidanec, *Kritičko-analitički pristup razumijevanju Gadamerovog pojma umjetnosti. Umjetnost kao igra, simbol i svetkovina*, Filozofska istraživanja, Vol. 27 No. 1, 2007., str. 144.

⁴ Usp. J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 1987., str. 750.

⁵ Usp. Karl Jaspers, *Šifre transcencije*, Udruženje za filozofiju i društvenu misao, Banja Luka, 2018., str. 53.

⁶ Usp. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Estetika I*, Kultura, Beograd 1970., str. 30 – 31.

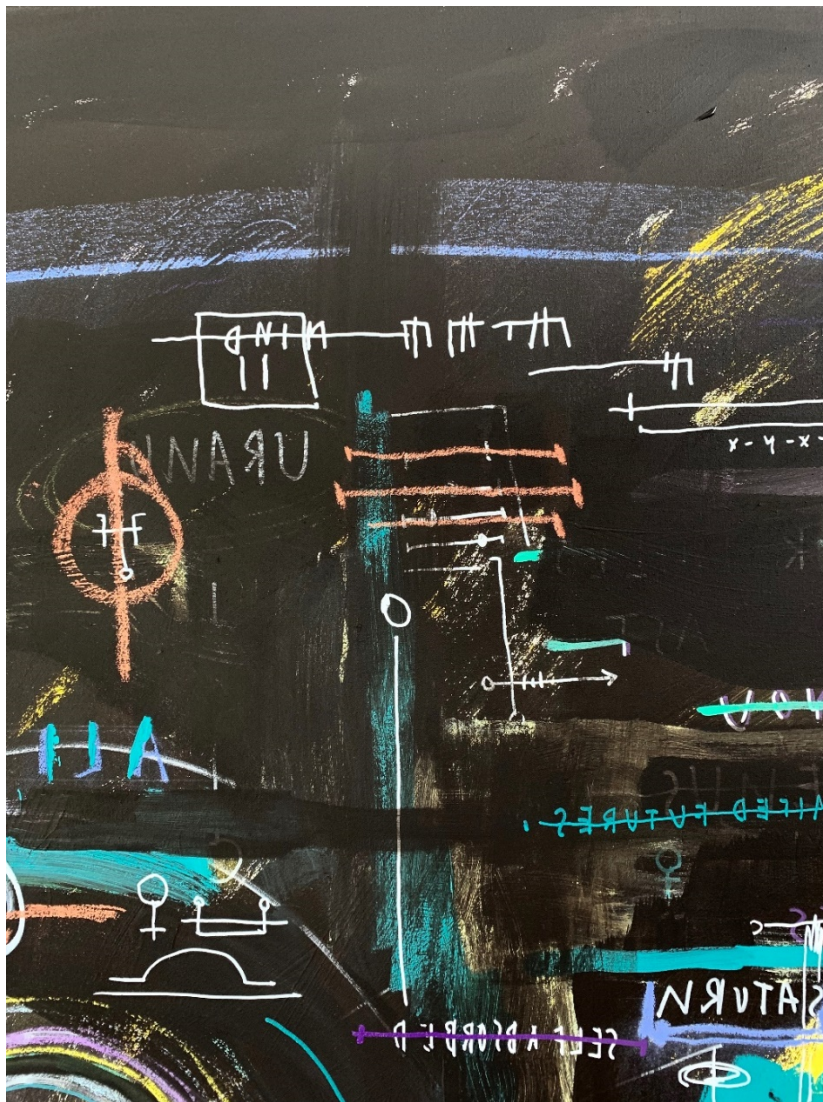
⁷ Usp. Ivan Dodlek, *Hermeneutički identitet umjetničkog djela*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. XI No. 1, 2013., str. 38.

⁸ *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48225> (pregledano 11. rujna 2019.)

⁹ Usp. J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 1987. str. XI – XII.

¹⁰ *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18969> (pregledano 7. rujna 2019.)

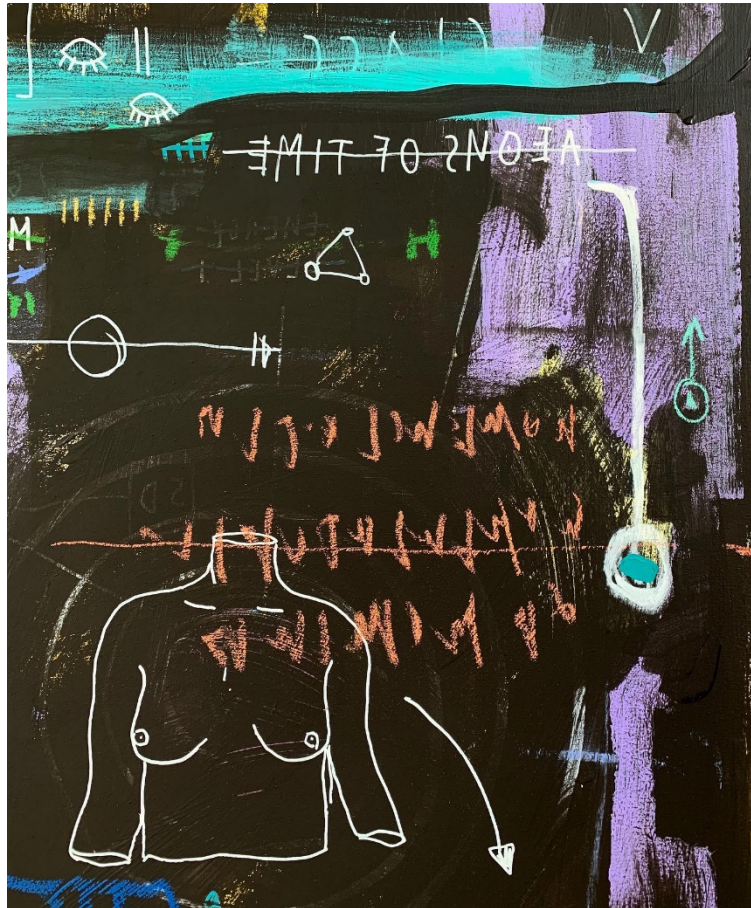
maštovitosti odnosno stvaralačkog mišljenja ili impulsa. L. Vigotski (1896. – 1934.) spominje zagonetnu različitost umjetničkog osjećaja od običnog pri čemu utjecaj maštovitosti igra ključnu ulogu u sjedinjenju naizgled nepovezanih stanja.¹¹ Osobni likovni identitet satkan je od dijelova upravo tih, naizgled nepovezanih stanja jer ona jesu takva ukoliko ih se promatra u kontekstu svjesnog obavljanja umjetničkog rada. Međutim, stvaranje se odvija na nesvjesnoj razini i uvjetuje svojevrsnu preobrazbu koja rezultira uspostavom vlastitog apstraktnog jezika komunikacije prvenstveno sa samim sobom, a zatim i sa promatračem kao svojevrsnim „faktorom umirenja“ unutarnjeg kaosa prikazanog u obliku vizualnih ideja o smislu u svijetu.

Slika 2. Detalj sa slike „Quintessence“ (2019.),
Kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 165 cm.

¹¹ Usp. Lav Vigotski, *Psihologija umjetnosti*, Nolit, Beograd, 1975., str. 264 – 265.

Revaluacija unutarnjih ideja o pojavama u svijetu te promišljanja o egzistenciji kao elementarnom dijelu duhovnog rasta neke su od misaonih ideja koje prethode stvaralačkom nagonu u kontekstu prikazanih i prezentiranih radova. Neprestana kretanja i svojevrsna uzrokovanja kaosa za cilj imaju potaknuti gledatelja na spoznaju kreativnog fenomena koji se ne može objektivno mjeriti već doživjeti, iskusiti i interpretirati kroz prizmu vlastite subjektivne stvarnosti.

Slika 3. Detalj sa slike „Quintessence“ (2019.),
kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 165 cm

Platno i slikarski materijal čine fizički iskazanu vrijednost ideje međutim metodičnost u radu podrazumijeva stvaranje određenih sustava, u ovom kontekstu, prvenstveno misaonih, koji prate određena unutarnja stanja te njihove promjene i varijacije. Čovjek je sinteza dva polariteta, dva spola, dvije temeljne energije i samim time ima sposobnost stvoriti polje u kojem se prelamaju mogućnosti stvaranja. Mogućnosti pretpostavljaju postojanje određene

uznemirenosti, kaosa kao ekvivalenta protomaterije i osnove uređenja svakog svemira.¹² Nije nužno da se pretpostavi redefinicija već spoznaja kao takva, jer umjetnost i jest uvijek onkraj svijesti koja nas pokreće naizgled stoga odgovore na njeno postojanje ne treba tražiti već *prihvatiti*.

Slika 4. Detalj sa slike „Arsenic“ (2019.),
Kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 165 cm.

¹² Usp. J. Chevalier, A. Gheerbrant, Rječnik simbola, 1987., str. 251.

3. Rastvaranje slojevitosti slike

Kreativni proces pretpostavlja specifični tip istraživanja, prvenstveno jer polazi od određenog pitanja koje se zatim razlaže u specifičnom procesu iz kojeg slijede produkti transformacije psihičke energije u vidu unaprjeđenja osobne spoznaje. Tumačenje unutarnje zbilje ogleda se u svojevrsnom metodičkom pristupu prilikom stvaranja simboličke cjeline. Metodičnost jest istovremeno i spontana stoga razlaganje vlastitih misli o pojavama oko sebe i unutar sebe u obliku vizualnih tragova predstavlja osvjedočenje spoznajnog procesa. Misli istovremeno i nestaju na platnu nudeći promatraču mogućnost vlastite refleksije na nematerijalno. Istovremena potreba za predstavljanjem misli i njihovim poništavanjem predstavlja jedan od temeljnih misaonih sukoba, svojevrsnu kaotičnu igru koja je ključna u stvaralačkom procesu jer oponaša elementarni dualitet ljudske prirode.

Slika 5. Detalj sa slike „Dissociation“ (2019.),
Kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 165 cm

Ljudska psiha povezana je sa specifičnim intuitivnim *izvorima* koji su univerzalni za svakog pojedinca, a jedan od takvih izvora jesu sjećanja odnosno osobna iskustva, pamćenje i uspomene. Intuitivnost suočena s eksperimentom susreće se u pojmu »umjetničke igre« koju, primjerice, F. Nietzsche (1844. – 1900.) opisuje kao uspostavljanje sveukupnog svijeta kao igre.¹³ Stvaralački proces svakog umjetnika drugačiji je, a istraživanja koje provodi mogu obuhvaćati različite aktivnosti s ciljem postizanja ujedinjenja nematerijalne ideje sa njenom vizualnom materijalizacijom. C. G. Jung (1875. – 1961.) opisuje psihičke slike kao pojave koje nisu izumi svjesnog uma, već su proizvodi nesvjesnoga¹⁴, a iz toga proizlazi simbolička vrijednost umjetnosti općenito. Istraživanje shvaćeno u širem kontekstu podrazumijeva i znanstveni pristup, a korištenje vizualizacije u kontekstu objašnjavanja zapaženih fizikalnih pojava nadilazi korištenje brojki ili slova odnosno riječi prilikom opisivanja. Umjetnička praksa i znanstvene discipline razlikuju se u kontekstu traganja za neistraženim odgovorima pri čemu umjetnost više teži postavljanju brojnih pitanja, dok znanosti stremi ka potvrdi činjeničnog odgovora na postavljeno pitanje. Međutim, stvaralaštvo, kreativnost i inovativnost jesu procesi koje je nemoguće podleći empirijskom mjerenju ili generalizaciji općenito prvenstveno jer je riječ o procesima koji jesu odraz umjetnikove osobnosti putem kojeg komunicira sa svijetom oko sebe.¹⁵ Čovjek kao duhovno biće teži uspostavljanju unutarnjeg monologa i komunikacije sa vlastitim *Ja* pri čemu je stvaralački čin, u jednoj od svojih dimenzija, shvaćen kao magijski, a ustvari je igra koja teži uvođenju određenog reda u zbrku odnosa te predstavlja prijelaz iz prirodnog u kulturno i dopušta izbijanje najdublje spontanost u obliku osobnog odgovora na vanjske prisile.¹⁶ Mnogostrukost interpretacije simbola ovisi o sadržajnosti *izvora* – sjećanja, uspomena, razmišljanja, stavova, karakteristika subjektivne stvarnosti općenito – a invokacijom kreativne energije stvara se temelj za doživljaj koji nadilazi individualni iskustveni spektar. U tom smislu, moguće je raspravljati o kolektivnom momentu koji nastaje u kontaktu između djela i promatrača. Ljudska kolektivna podsvijest formirana je putem arhetipskih modela koji značenje poprimaju s obzirom na čovjekovo proživljeno iskustvo. Kolektivne misli jesu sustavi pomoću kojih ljudi tumače i u određenoj mjeri (re)konstruiraju svoju prošlost (shared cultural knowledge) (Confino, 1997.), a podsvjesni obrasci ponašanja vezuju se uz proživljena iskustva te je u konačnici moguće postaviti pitanje tko je zapravo autor tih sjećanja.¹⁷

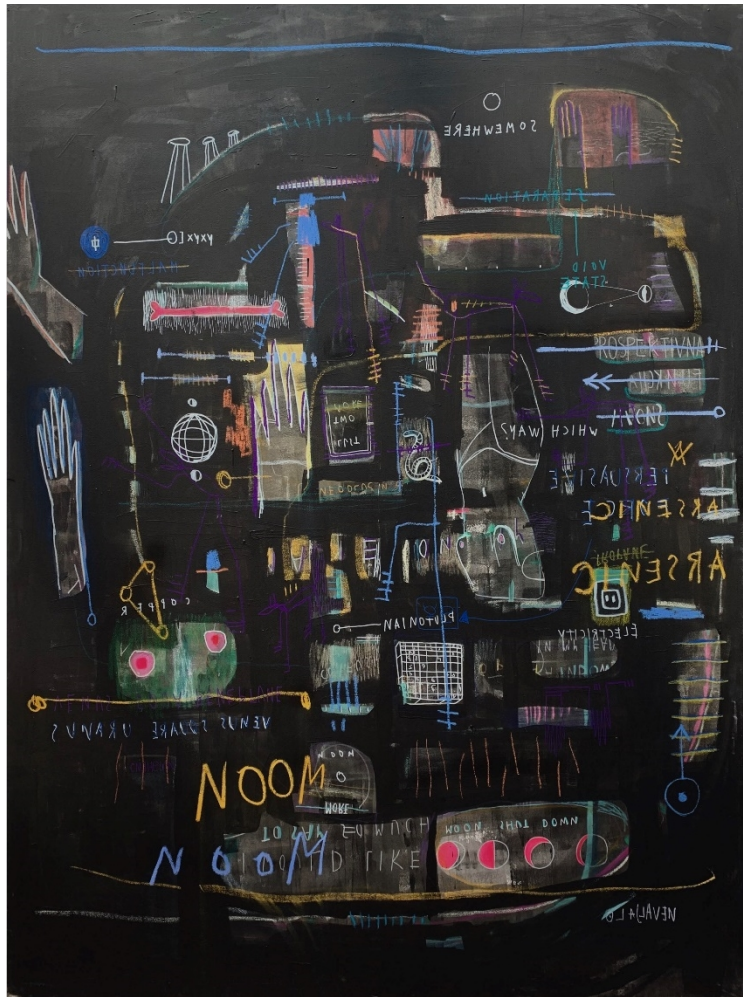
¹³ Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26978> (pregledano 7. rujna 2019.)

¹⁴ Usp. Carl Gustav Jung i W. Pauli, *Tumačenje prirode i psihe*, Zagreb: Globus, 1989., str. 46 – 47.

¹⁵ Usp. Marijana Županić Benić, *Propitivanje metodologija istraživanja u umjetničkom području u svjetlu odnosa umjetnika kao pojedinca i društva*, Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja, Vol. 25 No. 1, 2018., str. 52.

¹⁶ Usp. J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, str. 199.

¹⁷ Usp. Andriana Benčić, *Teorijska konceptualizacija kolektivnih sjećanja u sociologiji i srodnim društvenim znanostima*, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Vol. 25 No. 1., 2016., str. 2.

Slika 6. „Arsenic“ (2019.),
kombinirana slikarska tehnika na platnu, 200 x 150 cm.

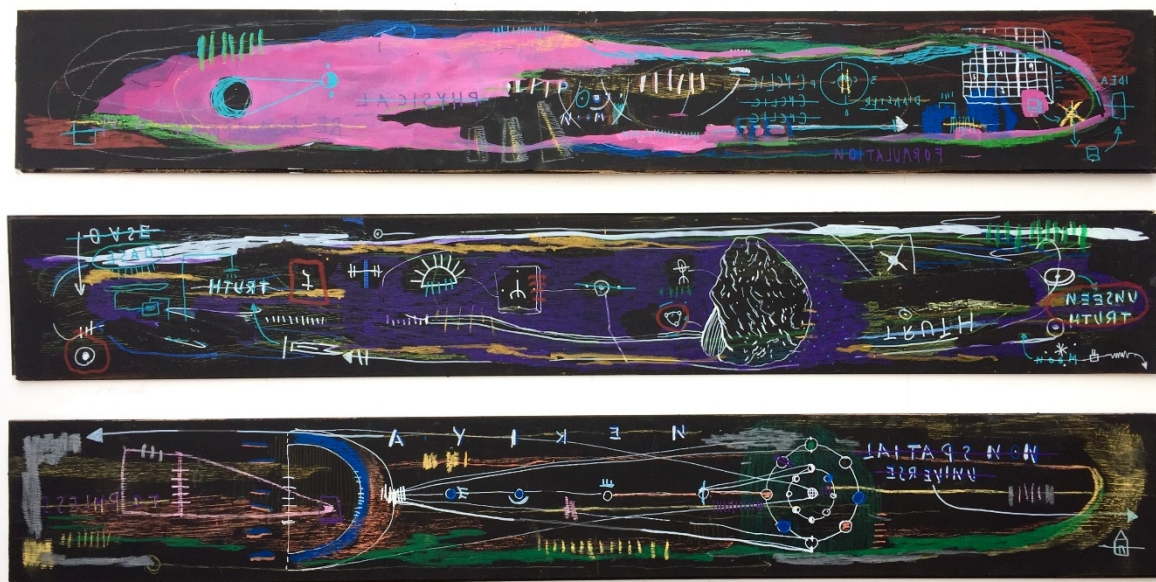
Ideja iza prezentacije radova jest poticanje umreženosti između promatrača i velike crne ploče prepune bilješki, simbola, arhetipskih vizualnih invokacija, asocijacija i figura. Likovni i estetski elementi zabilježeni u prostoru koji sama postavljam u obliku tamne plohe u određenoj mjeri su i meni nedostupni za kompletnu interpretaciju, a promatrač preko iščitavanja motiva koje nesvjesno odabire, tumači samoga sebe. Pojam igre u širem smislu može se odnositi i na određenu neizvjesnost, ali i na postojanje određenog sustava po kojemu je izvedba uopće moguća. Tamne površine koje podsjećaju na ploče velikih dimenzija sadržavaju oblike koji su podvrgnuti unutarnjoj organizacijskoj logici¹⁸, a određene pauze, predstavljene kao netaknuta crnila, predstavljaju pokušaj sinteze lucidnog u kreativnosti. Taj međuprostor služi stvaranju dualnog površinskog stanja na slici koji podsjeća na kontrast zasićenosti buke i hladne mirnoće sjedinjenja duha i tijela u kreativnom procesu.

¹⁸ Usp. Henri Focillon, *Život oblika*, Zagreb, 1995.

Slika 7. „Unreal“ (2019.),
kombinirana slikarska tehnika na platnu, 180 x 140 cm.

Tijekom proteklih godina studiranja i slikarskog rada u prostorima Akademije imala sam mogućnost razvijati crtačke i slikarske momente u stvaralaštvu koristeći se različitim likovnim metodama. Metode su bile sadržajno promjenjive prirode, ali svaka od njih ciljano me podsjećala na važnost održavanja svojevrsnog meditativnog elementa u stvaranju. Istovremeno, odgovor na pitanje „što je bitno“ u slikarskom djelu materijaliziran je preko crteža koje bih stvarala usput, a zatim bi ih spremala u kutije koje ne bih ponovno otvarala nekoliko mjeseci. Shvatila sam kako se značenje i doživljaj rada mijenja s obzirom na transformaciju unutarnje vizije svijeta¹⁹ oko sebe. Plohu rada shvaćam kao imaginarni radni prostor stoga mi je bilo zanimljivo istraživati varijacije u formatima [Slika 8.] i rezultate u vidu formiranja sinkroniziranog prijenosa misli preko crteža. Konceptualni zaokret slijedi iz činjenice da riječ ispisana zrcalno, a zatim poništena linijom ili plohom potiče psihološki impuls u gledatelju koji ga nagonski vodi da pogleda i pokuša pročitati upravo tu riječ koja naizgled biva uklonjenom i označenom kao pogreškom.

Slika 8. „Principium individuationis“ (2019.),
kombinirana slikarska tehnika na drvetu, 3 x 140 x 22 cm.

¹⁹ Usp. Oto Bihalji-Merin, *Jedinstvo sveta u viziji umjetnosti*, Nolit, Beograd, 1974., str. 33.

Uzastopno korištenje velikih formata²⁰, crne boje i simboličkih slika označava kontinuitet u ispitivanju kreativnosti i univerzalnosti imaginativnih principa. Uz to, crna boja opisuje određeni instinktivni i primitivni svijet u kojem je nužan proces preobrazbe kako bi se spoznala osobna istina. U pristupu slici, bilježenje unutarnjih promišljanja u obliku simboličkih crteža za cilj ima nastaviti intuitivnu težnju da se objasni unutarnja praznina koja se očituje ponekad upravo u kaosu koji podsjeća na imploziju zračenja. Crna boja u različitim kulturološkim kontekstima poprima drugačija simbolička značenja, ali općenito se odnosi na boju pratvari, *materiae primae*²¹, te evocira pojavu iskonskog kaosa. Sa psihološkog stajališta, crna boja označava kontakt sa nesvjesnim koje nam neprestano izmiče makar naše svjesne akcije započinju i formiraju se pod naizgled neopipljivim utjecajem podsvjesnih činitelja. Tamnoća pozadine radova sugerira kako je sve ono što „izvire iz nje“ po definiciji njena apsolutna suprotnost. Iz toga proizlazi kako je stvaralački moment u oblikovanju radova potaknut traženjem potvrde ujedinjenja duhovnog i materijalnog u umjetnosti – eterični proces formiranja vlastitog unutarnjeg svijeta.

Slika 9. Detalj sa slike „Quintessence“ (2019.),
kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 165 cm

²⁰ Dimenzije predstavljenih radova su: 200 x 165 cm, 200 x 150 cm, 180 x 140 cm.

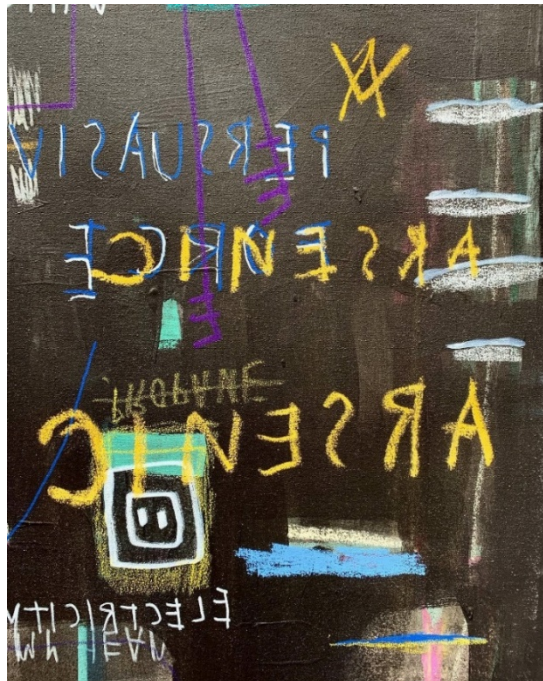
²¹ Usp. J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 1987., str. 199.

Slika 10. „Quintessence“ (2019.),
kombinirana slikarska tehnika na platnu, 200 x 165 cm.

4. Iskustvo kretanja unutar slike – slika kao labirint

Kretanje unutar slike odnosi se i na intuitivno pronalaženje vizualnih inverzija, kao primjerice u obliku prikaza simbola Sunca ispod kojeg je ispisana riječ *MOON* (Mjesec), smještajući promatrača u središte svojevrsnog labirinta misli. Inverzija različitih riječi i rečenica posredno služi upravljanju različitostima značenja ispisanog pojma. Primjerice riječ *WIND* (engl. vjetar) nema jednako značenje kao i riječ *MIND* (engl. um) iako kada se čitaju kao cjelina asociraju na stanje pročišćenosti ili duhovne karakteristike nestalnosti i promjenjivosti umnih procesa. Inverzije riječi i zrcaljenje njihova sadržaja ponekad se pojavljuju kao sugestija da je plohu rada moguće sagledati iz različitih perspektivi. Tijekom samog rada na platnu nerijetko se koristim različitim pristupima pri kompozicijskom oblikovanju površine slike. Izokretanje formata rada u različitim smjerovima implicira na neprestano misaono kretanje i svojevrsno namjerno uzrokovanje kaotičnog stanja, a ispisanе riječi i ucrtani simboli pritom mogu poprimiti drugačija tumačenja, ovisno o smjeru gledanja na površinu djela, ili pak u određenoj mjeri potpuno izgubiti svoj značenjski aspekt. Ispisane riječi, sintagme i rečenice jesu produžetak intuitivne težnje za daljnjom kontekstualizacijom onoga što se osjeća i prikazuje stoga pojava da se određenom pojmu namjerno oduzima njegova sadržajnost preslika je unutarnjeg procesa u kojem se emotivno shvaćanje stvarnosti pokušava nadomjestiti analitičkim pristupom u objašnjavanju vlastitih osjećaja.

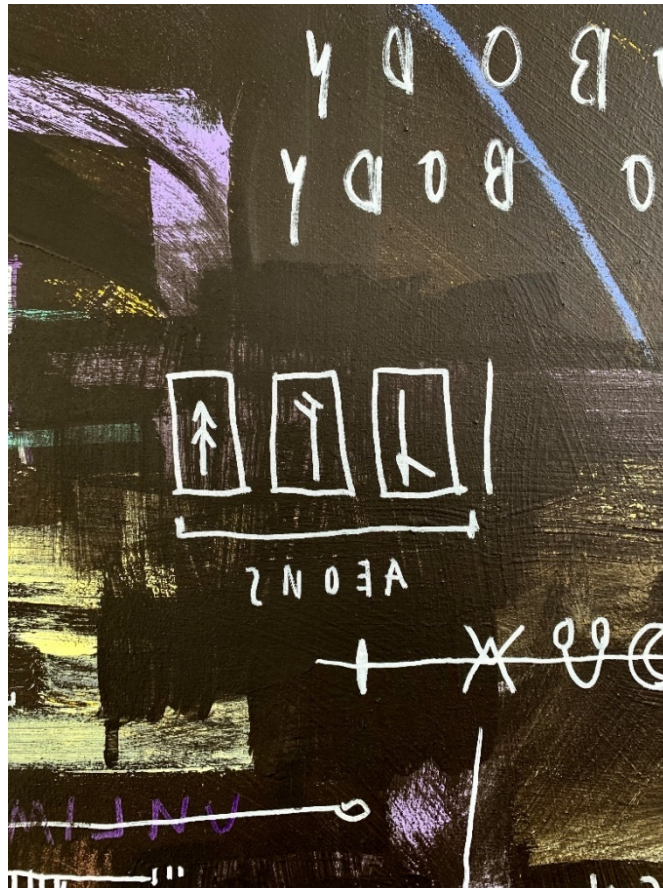
Slika 11. Detalj sa slike „Arsenic“ (2019.),
Kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 150 cm

Takav pristup u radu, nakon izvjesnog istraživačkog vremena, rezultira pojavom svojevrsnog ikonografskog labirinta u slici u kontekstu formiranja određenog naizgled zamršenog misaonog sustava sa središtem u kojem se susreću različite spoznajne razine vlastitog identiteta. Prolazak kroz takav misaoni labirint predstavlja inicijacijsko putovanje prema novom *Ja*, a transformativni učinak kreativnih sila vidljiv je u osjećaju nadahnutosti, intuitivnosti i prepuštenosti stvaranju. Početna slova alkemijska inicijacijske riječi V.I.T.R.I.O.L. (*Visita interiolem terrae rectificando invenies operae lapidem*, prema prijevodu Jeana Serviera: *Siđi u utorbu zemlje, pročišćavajući naći ćeš kamen mudraca*) izražava zakon procesa transformacije koja je u vezi s »povratkom bića najdubljoj jezgri čovjekove osobe . . . a to znači: siđi u najveću dubinu sama sebe i nađi nerazdjeljivu jezgru na kojoj ćeš moći izgraditi novu osobnost, novog čovjeka« (SERH, 138).²²

Slika 12. Detalj sa slike „Arsenic“ (2019.),
Kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 150 cm.

²² Usp. J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 1987., str. 749.

Slika 13. Detalj sa slike „Dissociation“ (2019.), kombinirana slikarska tehnika na platnu, orig. 200 x 150 cm.

U osvrtu na konceptualni moment prilikom stvaranja, pronalazim poveznicu u kontekstu duhovne transformacije u vidu brojnih priča o pronalaženju „mračnih“ iskušenja iz kojih je, kroz spoznaju o mogućnostima vlastite kreativnosti, moguće redefinirati subjektivno shvaćanje pojava oko sebe. Da bi ideja pronašla svoje mjesto unutar različitih slojeva crne boje, težnja je da se postigne stanje maksimalnog automatiziranog prepuštanja podsvjesnom stvaranju, a u okviru imaginativnog sklopa preko kojeg komuniciram sa sobom i svijetom oko sebe, formiranje jedinstvene vizije svijeta kontekstualiziram putem vizualnih prikaza cjeline koja podsjeća na vječni proces postavljanja pitanja i mogućnosti njihova razrješenja.

Ispunjenost praznine ili gustoća intuitivnosti procesi su koji opisuju misaoni spektar promišljanja o prezentaciji i razlaganju praktičnog dijela diplomskih radova. Prikazane figure na prezentiranim radovima ogledaju svojevrsnu depersonalizaciju u kontekstu stvaranja autobiografskog momenta u slici. Na radovima nisu prikazani portreti utoliko jer smatram kako takav tip crteža služi doslovnom opažanju i opisivanju viđenog. Zanima me, u tom smislu, odnos između unutarnjeg emotivnog impulsa i mogućnostima spoznaje putem kreativnosti. Isprekidanost misli, nekonzistentnost i određena mentalna impulzivnost mogu se shvatiti kao

izvori spontanosti, onog najosobnijeg u čovjekovom umu koje se odnosi na želje, fantazije, potisnuta sjećanja i u širem smislu sve skrivene razine svijesti.

Korištenje simbola planeta Solarnog sustava i nebeskih tijela općenito, a posebice ponavljanje simbola koji se vezuju uz planete Neptun, Uran, Saturn i Jupiter odnosi se na prihvaćanje kozmičkog spektra u kreativnom stvaranju. Pridavanje određenih asocijativnih osobina nebeskim tijelima svjedoči o svojevrsnoj osobnoj divinizaciji njihove pojavnosti i univerzalnosti, a poistovjećivanje simboličke vrijednosti sa unutarnjim stanjima mnogostruko se vezuje uz različitosti u tumačenju svakog pojedinog znaka. Pojedini planetarni simboli mogu se tumačiti u kontekstu različitih kulturoloških i socioloških fenomena u kojima se ogleda spoznajni proces čovjeka tijekom povijesti. U tom kontekstu, sve planetarne pojave u suprotnosti sa silama prostora i vremena predstavljaju temeljni polaritet u shvaćanju svijeta oko sebe. Tako se primjerice simbol planeta Neptuna pojavljuje kao preslika unutarnjeg poistovjećivanja sa karakteristikama njegova tumačenja koje se odnose na iracionalni i nadrealistički tip djelovanja ove planete, dok se simbol planeta Urana odnosi na svojevrsnu invokaciju njegova progresivnog djelovanja za budućnost. Na jednom od prikazanih radova ispisana je kratka bilješka vezana uz objašnjenje fizikalne konstante u kontekstu kvantne mehanike – Planckova konstanta²³. Bilješka je ispisana zrcalno i glasi: »Planck's lenght is the smallest possible lenght beyond which laws of physics break down«, a u prijevodu opisuje navedenu fizikalnu konstantu kao najmanju moguću udaljenost iznad koje se zakoni fizike prelamaju. Opis fizikalne pojave koja predstavlja granicu između klasičnog opisa fizikalnih pojava i kvantnih zakonitosti²⁴ asocijativno vodi prema usporedbi stvaralačkog procesa sa procesom spoznaje i prelamanja unutarnje zbilje nakon dugotrajnog lutanja i intenzivne koncentracije koja se sjedinjuje u spoznaji o jednostavnosti univerzalnih principa, a dalje i u spoznaji o jedinstvu bića raspršenog u skrovitosti osobnog *Ja*.²⁵

²³ Prirodna konstanta s pomoću koje je Max Planck (1858. – 1947.) 1900. godine postavio jednadžbu za zračenje crnoga tijela i time je označen početak istraživanja kvantne mehanike koja se bavi gibanjima i stacionarnim stanjima čestica u fizičkim sustavima najčešće atomskih dimenzija, Hrvatska enciklopedija, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34874> (pregledano 12. rujna 2019.).

²⁴ Hrvatska enciklopedija, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48573> (pregledano 12. rujna 2019.).

²⁵ Usp. J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 1987., str. 338.

Slika 14. „Choice – problem – solution – runaway“ (2019.),
 Kombinirana slikarska tehnika na platnu, 200 x 165 cm.

5. Presentacija diplomskog rada

Praktični dio ovog diplomskog rada predstavljen je na samostalnoj izložbi radova pod nazivom *Guste praznine* koja se održala u periodu od 13. do 21. rujna 2019. godine [Prilog: Katalog izložbe]²⁶ u prostorima Galerije Studentskog Centra u Zagrebu. Izloženi radovi nastali su tijekom 2019. godine i izvedeni su u kombiniranoj tehnici na platnu. Raznolikost u korištenju slikarskih i crtačkih materijala vidljiva je u sustavnom korištenju akrilne boje, uljne i suhe paste, markera u boji različite konzistencije te grafitnih olovaka i olovaka u boji. Dimenzije prezentiranih radova su 200 x 165 cm, 200 x 150 cm i 180 x 140 cm. Radovi su nastajali *ex post facto*²⁷ u smislu naknadnog interveniranja na slikarske površine do zadnjeg trenutka realizacije izložbene cjeline, a time se potvrđuje kontinuitet potrebe za razrješenjem određenih unutarnjih sistematizacija. Slikarski radovi izloženi u kontekstu projekta *Oni dolaze...* smješteni su u prostor galerije koji je za potrebe izlaganja zatamnjen s krovne strane dok je svaki rad zasebno osvijetljen. Radovi predstavljeni na izložbi predstavljaju finalizaciju kreativnog procesa kojeg povezuje specifična tamna pozadina koja implicira prisutnost nesvjesnog momenta te zamračeni prostor u kojemu svojevrsne ploče tvore spoznajni labirint u kojemu se ogleda unutarnji svijet. Zidovi galerijskog prostora oslobođeni su vizualne težine crnih ploha stoga slikarski radovi vise u prostoru tvoreći vizualnu konceptualnu organizaciju misaonog labirinta osobne imaginacije. Ispunjavanje prostora sastoji se od ritmičnog nizanja prednjih i stražnjih ploha slikarskih objekata, a poigravanje sa stvaralačkim kapacitetom prostora slike i galerije očituje se u odbacivanju zida kao reprezentacijskog prostora.

Oksimoron u nazivu izložbe pretpostavlja posvećenost nastojanju da se prikaže istovremena povezanost suprotstavljenih sila praznine i ispunjenosti prostora. Izvori svjetlosti stvaraju snažne sjene na tlu prostora galerije, a napetost tamnog prostora sugerira ulazak u skriveni dio imaginacije. U daljnjem kontekstu, simbolizam naziva izložbe odnosi se na reciprocitet unutarnjih doživljajnih opozicija, ali i ravnoteže u elementima oslobođenja od individualnog. Na dualizmu počiva čitava dijalektika, svaki napor i svako kretanje te je ujedno najradikalniji od svih dioba (bijelo i crno, materija i duh itd.) iz kojeg su nastale sve ostale.²⁸ Cilj ovakve prezentacije jest prikazati radove u kojima je vidljiv sklop imaginarnih rješenja, a impliciranje

²⁶ Navodi u uglatim zagradama odnose se na priloge dostupne na kraju rada.

²⁷ Iz pravne terminologije, a u širem kontekstu odnosi se na naknadno prosuđivanje.

²⁸ Prema Allendyjevoj aritmozofiji, dva je broj *relativne diferencijacije, antagonističkog ili atraktivnog reciprociteta* (ALLN, 19). budući da do napretka dolazi samo stanovitom opozicijom ili bar negacijom onoga što se želi nadići, dva je pokreta diferenciranog razvitka ili napretka. Kao drugi, on je drugo. Dva je pokretački princip na putu individualizacije, ako se osobnost postavi suprotstavljajući se. U svim predajama bezbrojni su dvojni simboli ili parovi; oni su podrijetlo svake misli, svake pojave i svakog gibanja.; Usp. J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 1987., str. 137

na ikonografsko iščitavanje pojedine slike teži potaknuti promišljanju o usađenim strukturama ljudske imaginacije sa naglaskom na univerzalnost takvih pojava.

6. Zaključak

Unutarnje diferencijacije svijesti uvjetovane su širim kulturološkim i sociološkim kontekstom, a u tom smislu proizlazi kako stvaralački momenti oslikavaju izvor unutarnje predodžbe svijeta kojim smo okruženi i vlastite pojavnosti unutar njegovih granica. Ispitivanje vlastitih spoznajnih procesa za mene predstavlja aktivnost konzistentnog istraživačkog karaktera unutar kojeg se kreativni impulsi oblikuju putem riječi, simbola, znaka ili prikaza figure koja oslikava određeni emotivni spektar. Opterećenost vlastitih misaonih procesa razrješava se u određenom smislu putem estetskog oblikovanja slikarske površine, a kroz svojevrsnu kaotičnu misaonu igru prikazane likovne kompozicije predstavljaju materijalizaciju osobne ikonografije. Zrcaljenje emotivne prirode u tamnim slikarskim plohama ogleda se u znakovnom sustavu koji gradi tkivo slike. Različitost perspektivnih stajališta podrazumijeva i daljnji proces u kojemu promatrač čini integralni dio sveukupne prezentacije jer u kontekstu vlastite zbilje, formira novonastali misaoni sklop potaknut osobnom motivacijom. Razumijevanje simbolike koju gradim u kontekstu osobne ikonografije manje se odnosi na doslovno iščitavanje prikazanog nego na nestalnost spoznaje i neodređenost shvaćanja svrhovitosti bića. Svojevrsna sinteza suprotnosti i višedimenzionalnost u tumačenjima prikazanog implicira brojnost mogućnosti za pobuđivanje nesvjesnog, a crtež kao kreativna nadogradnja estetskoj dimenziji stvaranja postaje mikrokozam (izv. mikrokòzmos),²⁹ odnosno potpun svijet u malom, kojem prethodi simultano razlaganje smisla o sebi i kozmosu kao jedinstvenoj cjelini.

²⁹ Svijet u malom kao cjelina, umanjena slika sveukupnosti svijeta; *fil.* subjekt koji egzistira kao svijet za sebe, sadržavajući svijet u sebi sa svom njegovom ukupnošću i kompliciranošću; dostupno na: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1pgXxY%3D (pregledano 10. rujna 2019.)

7. Prilozi

7.1. Katalog izložbe

Izdavač kataloga izložbe je Studentski centar u Zagrebu, a oblikovao ga je i pripremio za tisak Josip Drdić. Izložba je realizirana uz financijsku potporu Gradskog ureda za kulturu Grada Zagreba i Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Oni dolaze... **PETRA ŠABIĆ** Guste praznine

GALERIJA 5C | 13. – 21. 9. 2019.

BIOGRAFIJA

Petra Šabić rođena je u Zagrebu 19. svibnja 1995. i studentica je završne godine diplomskog studija Likovna kultura (smjer: nastavnički, usmjerenje: slikarstvo). Dobitnica je pohvale Akademskog vijeća Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu za uspješan rad u akademskoj godini 2016./2017. te Rektorove nagrade 2017./2018. godine za projekt *Ciklus kreativno-umjetničkih radionica UMMA – umjetnička mama* u suradnji s Dječjim domom Zagreb i štičenicama Majčinskog doma Zagreb. Sudjelovala je na *Mediterranean Scientific Conference – Educational Systems and Societal Changes: Challenges and Opportunities* u organizaciji Učiteljskog fakulteta pri Sveučilištu u Rijeci, Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu i Edukacijskog fakulteta Sveučilišta na Malti, u projektu *Dani Ede Murtića*, organizaciji scenografskog koncepta za koncerte u programu Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskoga glazbenog zavoda, uređivanju prve inačice ilustriranog *Rječnika stranih riječi* Bratoljuba Klaić (Centar za kulturu Trešnjevka) te u drugim skupnim i u nekoliko samostalnih izložbi (Galerija Crta; Lauba; HDLU; Galerija Šira; Dvorana Vatroslava Lisinskog; Galerija Panacea; 8. hrvatski triennale akvarela – Galerija umjetnina Slavonskog Broda; Art Zagreb, Galerija Piko, Galerija Forum).

BIOGRAPHY

Petra Šabić was born in Zagreb on May 19th in 1995 and is currently finishing her graduate studies of Art education (major subject: painting). She received a praise by the Academic council of the Academy of Fine Arts in Zagreb for successful work in the academic year 2016/2017 and a Rector's Award in the academic year 2017/2018 for the project *Cycle of Creative and Artistic Workshops UMMA - Artistic Mom* in collaboration with Zagreb's Children's Home and protégées of the Mothers' Home in Zagreb. She participated in the *Mediterranean Scientific Conference - Educational Systems and Societal Changes: Challenges and Opportunities* organized by the Faculty of Teacher Education of the University of Rijeka, the Institute for Social Research of the University of Zagreb and the Faculty of Education of the University of Malta, in the project "Days of Edo Murtić," in the organization of the scenographic concept for concerts at the Music Academy of the University of Zagreb and the Croatian Music Institute, in editing the first version of the illustrated *Bratoljub Klaić Dictionary of Foreign Words* (Trešnjevka Culture Center) and group and several solo exhibitions (Crta Gallery; Lauba; Croatian Association of Artists (HDLU); Šira Gallery; Vatroslav Lisinski Hall; Gallery Panacea; 8th Croatian Watercolor Triennial - SlavonSKI Brod Fine Arts Gallery; Art Zagreb, Piko Gallery, Forum Gallery).

Slika 15. Katalog izložbe „Guste praznine“.

GUSTE PRAZNINE

Kreativni proces, u svim svojim oblicima, podrazumijeva određeni tip istraživanja, prije svega zato što polazi od određenog pitanja koje se zatim razlaže u specifičnome procesu iz kojega slijede produkti transformacije psihičke energije u obliku Unaprjeđenja osobne spoznaje. Ispod tkiva slike, ispod membrane koju čini platno, te unutar četiri u ravni kojima je omeđena površina djela, događa se proces istovjetan biofiziopsihološkom nasljeđu čovječanstva u kojemu se sinteza između nesvjesnih i svjesnih utjecaja te instinktivnih i duhovnih snaga susreću, razbijaju i usklađuju unutar čovjeka.¹

Izložba je ujedno predstavljanje slika u kontekstu diplomskog rada pod nazivom *Putovanja kroz dualnost prostora slika*. U tom kontekstu postavljane likovnih elemenata na crnu površinu pretpostavlja postupak konceptualno drukčije naravi od tradicionalno shvaćenoga slikanja u kojemu se slika, u svojim slojevima, pojavljuje kao upijanje u kapacitet bijele površine. Crna boja u različitim kulturnološkim kontekstima poprima drukčija značenja, ali se općenito odnosi na boju pravtari, *materia prima*², te evocira pojavu iskonskog kaosa. Tumačenje Unutarnje zbilje ogleda se u svojevrsnomu metodičkom pristupu pri stvaranju simboličke cjeline. U pristupu slici,

1. Usp. Chavaler, Gheerbrant, Kječnik simbola, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1987.

2. Ido.

THICK VOIDS

The creative process, in all of its shapes, implies a certain type of research, namely because it stems from a certain question which is then explicated in a specific process followed by the products of transforming physical energy in terms of improving personal cognition. Under the tissue of a painting, under the membrane that makes the canvas, and within the four lines bordering the surface of the work, happens a process equal to the bio-physio-psychological inheritance of the humankind in which a synthesis between the unconscious and conscious, and instinctive and spiritual forces meet, clash and align within a person.¹

The exhibition is also a presentation of paintings in the context of the thesis titled *Travels through a duality of the space of a painting*. In that context, placements of visual elements on a black background presupposes a conceptually different procedure from a traditionally perceived painting in which a painting, with all of its layers, appears as absorption into a capacity of white surface. In different cultural contexts, black paint assumes different meanings, but overall it relates to a color of prime matter, *materia prima*², and evokes an emergence of pre-mordial chaos. The interpretation of inner reality reflects on somewhat methodical approach

1. cf. Chavaler, Gheerbrant, Kječnik simbola, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1987

2. Ibid.

bilježenje unutarnjih promišljanja u obliku simboličkih crteža ima za svrhu nastaviti intuitivnu težnju da se objasni Unutarnja praznina koja se pokatkad očituje upravo u kaosu koji podsjeća na imploziju zračenja. Razlaganje vlastitih misli o pojavama oko sebe i unutar sebe u obliku vizualnih tragova osvjetloženje je spoznajnoga procesa. Tamne površine koje podsjećaju na ploče velikih dimenzija sadržavaju oblike koji su podvrgnuti Unutarnjoj organizacijskoj logici³, a određene stanke, predočene kao netaknuta crnila, pokušaj su sinteze lucidnog u kreativnosti. Svrha ovakve prezentacije jest prikazati radove u kojima je vidljiv sklop imaginarnih rješenja, a impliciranje na ikonografsko iščitavanje pojedine slike teži potaknuti promišljanju o usađenim strukturama ljudske imaginacije s naglaskom na univerzalnost takvih pojava.

Petra Šabić

Izloženi radovi nastali su tijekom 2019. godine i izvedeni su u kombiniranoj tehnici na platnu, akrilna boja, uljna pastela, suha pastela, markeri u boji, grafitna olovka. Dimenzije su radova 200 x 165, 200 x 150 i 180 x 140 cm.

3. Henri Focillon, Život oblika, Zagreb, 1995.

during the creation of symbolic whole. In approach to a painting, marking inner thoughts in the shape of symbolic drawings intends to pursue an intuitive desire to explain inner void that is sometimes manifested exactly in chaos which brings to mind an implosion of radiation. The dissolution of own thoughts about phenomena around and within oneself in the shape of visual traces bears witness to a cognitive process. Dark surfaces which remind of large scale panels contain shapes that were subject to inner organizational logic³, while specific pauses, presented as intact blackness, represent effort to synthesize lucid in creativity. The aim of such presentation is to bring about works in which a set of imaginary solutions, while implicating iconographic reading of peculiar painting aims to stimulate thinking about instilled structure of human imagination with an emphasis on the universality of such phenomena.

Petra Šabić

The exhibited works were produced during 2019 in combined technique on canvas: acrylic paint, oil pastel, dry pastel, color markers, graphite pen. The dimension of the work are 200 x 165, 200 x 150 i 180 x 140 cm.

3. Henri Focillon, Život oblika, Zagreb, 1995

Slika 16. Katalog izložbe „Guste praznine“.

Slika 17. Katalog izložbe „Guste praznine“.

IZDAVAČ
 ZA IZDAVAČA
 ZA KULTURU
 REALIZATOR
 VODITELJICA LIKOVNOG PROGRAMA
 STRUČNA SURADNICA
 PREGOVOR
 LEKTURA
 PEKUSVOO
 FOTOGRAFIJ
 OBLIKOVANJE
 TISAK
 NAKLADA

Studentski centar u Zagrebu, Kultura
 Mirko Bošnjak, sanacijski upravitelj SC-a
 Davor Šišmanović, pomoćnik sanacijskog
 upravitelja za Kulture
 Kultura SC-a
 Marta Kiš
 Ksenija Baronica
 Petra Šabić
 Vlatko Previšić
 Jurica Mlinarec
 Petra Šabić
 Ive Trojanović
 Josip Drdić
 Grafo Biro Dominić
 200 primjeraka

— Izložba je realizirana uz financijsku potporu
 Gradskog ureda za kulturu Grada Zagreba i
 Ministarstva kulture RH

— GALERIJA SC

Savska 25, 10 000 ZAGREB,
 TEL > 385 1 4593 602
 radnim danom > 12,00 do 20,00 h
 subotom > 10,00 do 13,00 h

galerija@sczg.hr
 http://www.sczg.hr/galerija/

Slika 18. Katalog izložbe „Guste praznine“.

Slika 19. Katalog izložbe „Guste praznine“.

7.2. Fotografije postava izložbe

Fotografije postava izložbe u prostorima Galerije Studentskog centra izradio je Ive Trojanović

Slika 20. Postav izložbe „Guste praznine“.

Slika 21. Postav izložbe „Guste praznine“.

Slika 22. Postav izložbe „Guste praznine“.

Slika 23. Postav izložbe „Guste praznine“.

Slika 24. Postav izložbe „Guste praznine“.

Slika 25. Postav izložbe „Guste praznine“.

v

Slika 26. Postav izložbe „Guste praznine“.

Slika 27. Postav izložbe „Guste praznine“.

Slika 28. Postav izložbe „Guste praznine“.

8. Popis literature

1. Andriana Benčić, *Teorijska konceptualizacija kolektivnih sjećanja u sociologiji i srodnim društvenim znanostima*, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Vol. 25 No. 1., 2016., str. 2.
2. Oto Bihalji-Merin, *Jedinstvo sveta u viziji umjetnosti*, Nolit, Beograd, 1974., str. 33.
3. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Rječnik simbola, Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*; Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1987., str. V – VI; XI – XII; 137; 199; 201; 251; 338; 749 – 750.
3. Jacques Derrida, *Istina u slikarstvu*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.
4. *Drawing Projects: An Exploration of the Language of Drawing*, Black Dog Publishing, London, 2014.
5. Ivan Dodlek, *Hermeneutički identitet umjetničkog djela*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. XI No. 1, 2013., str. 38.
6. Henri Focillon, *Život oblika*, Biblioteka Ariel, Zagreb, 1995.
7. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Estetika I*, Kultura, Beograd 1970., str. 30 – 31.
8. Karl Jaspers, *Šifre transcencije*, Udruženje za filozofiju i društvenu misao, Banja Luka, 2018., str. 53.
9. Carl Gustav Jung i W. Pauli, *Tumačenje prirode i psihe*, Zagreb: Globus, 1989., str. 46 – 47.
10. Georg Simmel, *Kontrapunkti kulture*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2001.
11. Gianni Vattimo, *Transparentno društvo*, Algoritam, Zagreb, 2008.
12. Lav Vigotski, *Psihologija umjetnosti*, Nolit, Beograd, 1975., str. 264 – 265.
13. Dafne Vidanec, *Kritičko-analitički pristup razumijevanju Gadamerovog pojma umjetnosti. Umjetnost kao igra, simbol i svetkovina*, Filozofska istraživanja, Vol. 27 No. 1, 2007., str. 144.
14. Marijana Županić Benić, *Propitivanje metodologija istraživanja u umjetničkom području u svjetlu odnosa umjetnika kao pojedinca i društva*, Metodčki ogledi: časopis za filozofiju odgoja, Vol. 25 No. 1, 2018., str. 52.

Internetski izvori

1. Izložba diplomskih radova u sklopu projekta *Oni dolaze...*, <http://www.sczg.unizg.hr/kultura/program/oni-dolazepetra-sabic-guste-praznine-izlozba/> [pregledano 16. rujna 2019.]
2. »Piktogram«, Hrvatska enciklopedija leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48225> [pregledano 11. rujna 2019.]
3. »Fantazija«, Hrvatska enciklopedija leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18969> [pregledano 7. rujna 2019.]
4. »Igra«, Hrvatska enciklopedija leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26978> [pregledano 7. rujna 2019.]
5. »Kvantna mehanika«, Hrvatska enciklopedija leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34874> [pregledano 12. rujna 2019.]
6. »Planckova konstanta«, Hrvatska enciklopedija leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48573> [pregledano 12. rujna 2019.]
7. »Mikrokózam«, Hrvatski jezični portal, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1pgXxY%3D [pregledano 10. rujna 2019.]